

BATILILAŞMA DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİNİN DOĞU POLİTİKALARI*

Arif Behiç ÖZCAN*

19. yüzyıl, diğer birçok siyasal birim gibi Osmanlı Devleti açısından da oldukça önemli bir tarihsel süreç olmuştur. Özellikle Osmanlı devlet adamlarının zihinlerinde başlayan ve sonradan devletin pratik dış politika hareketlerine yansıyan değişimler ağırlıklı olarak bu dönemin ürünleridir. Bu bağlamda, bu makalenin temel konusu, 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin genelde ihmal edilen bir yönüne vurgu yapmaktır. Burada tartışılan yön, Osmanlı Devletinin sadece Batı dünyasıyla ilişkili olmayan, bunun yanında, kendi Doğu'su ile de diplomatik ilişkiler geliştirmeye çalışmış bir siyasal figür olduğudur. Çalışmanın temel savı iki başlık altında değerlendirilebilir. Bir taraftan, Osmanlıların, coğrafi anlamda doğusunda yer alan devletlerle ilişkilerinde Batılılaşma döneminde sıra dışı bir şekilde yoğunlaşmıştır. Diğer yandan; bu yoğunlaşma, bizzat Batılılaşma sürecinin Osmanlıların dış politika ilke ve araçlarına yaptığı etkiyle bağlantılıdır. Bu çalışmamızın, bu konuda yapılacak diğer çalışmalara küçük de olsa bir zemin hazırlaması umut edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Batılılaşma, Doğu, Dış Politika, 19. Yüzyıl.

THE EAST POLICY OF OTTOMAN STATE DURING WESTERNISATION PROCESS

As for many other political units, 19th century was an important historical process for Ottoman State too. Changings that first appeared in the minds of statesmen and then reflected to foreign policy behaviours of the state were mostly productions of this period. In this context, the main topic of this article is to emphasize one of the neglected dimension of Ottoman history in the 19th century. The argued dimension is that Ottoman State was not a political figure related only to the West but also to the East. Main argument of this paper could be divided into two titles. On one hand, Ottomans' foreign policy towards geographical East extremely increased during the Westernisation process. On the other hand, this increasing of Eastern policies was related to the influences of Westernisation process itself on the principals and instruments of Ottomans foreign policy. Hopefully this paper is expected to provide even a little background for future works.

-
- * Bu makale, yazarın T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda tamamladığı aynı adlı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.
 - * Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye. abozcan@yahoo.com

Key Words

Ottoman State, Westernisation, East, Foreign Policy, 19th Century.

1. GİRİŞ

Büyük güçlerin dış politika mücadelelerinde - belirli bir süre ve genelde kendi aralarında - savaşı bir çözüm aracı olarak sistematik anlamda ilk kez ikinci planda tutmaları ve bunun yerine diplomasiyi yine sistematik anlamda daha etkin bir şekilde kullanmaları, 19. yüzyılın bir *diplomasi yüzyılı* olmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devletinin bu dönemde Batı diplomatik araç ve yöntemlerini kullanmaları, diplomasinin küreselleşmesine¹ ve uzlaşma arayışının önemli bir politik hedef haline gelmesine önemli ölçüde katkılarda bulunmuştur. Bu dönemde yürütülen diplomatik faaliyetlerin yoğunluğu, yazışmaların çokluğu ve yönetici kadroların bu faaliyetler için harcadıkları mesai dikkate alındığında, 19. yüzyılın sadece Osmanlı İmparatorluğu için değil, dönemin bütün büyük devletleri için “uzun bir yüzyıl”² olduğunu söylemek mümkündür.

19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı Devletinin son dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemle ilgili bazı çalışmaların³ Osmanlı Devleti’ne *yıkılış teoriler* çerçevesindeki yaklaşımları açıktır. Bu türden yaklaşımlarla son dönem Osmanlı politikalarını sadece yıkılış teorilerine sıkıştırmak, Osmanlıların ilgili dönemdeki dış politikasını anlamının önündeki en büyük engellerden biri olacaktır. Çünkü yıkılış teorileri ağırlıklı olarak büyük güçlerin emperyal genişlemelerine bağlı bir şekilde başta Osmanlılar olmak üzere dünyanın diğer aktörlerinin yenilgisi üzerine odaklanırlar. Bu ise, bu makalenin temel konusunu teşkil eden “Osmanlıların Doğu politikaları”ndaki dinamizmi açıklamakta yetersiz kalacaktır. Bu durumu K. Barkey’in ifadesiyle açıklamak gerekirse; “imparatorluklarla ilgili geleneksel tarihçiler özellikle Edward Gibbons tarafından yazılan *The Decline and Fall of the Roman Empire* adlı yapıttan sonra imparatorlukların yükselişleri ve çöküşleri üzerine odaklanmışlardır. Bu dar yaklaşım, imparatorlukların anlaşılması konusunda zararlı bir etki oluşturmuştur. Onların tarihine bu şekilde yükseliş ve çöküş açısından bakmak tarihçileri emperyal tarihi -yükseliş, zirve, durgunluk ve çöküş şeklinde- çeşitli periyotlara bölmeye sevk etmiştir. Buradaki çöküş sorunu düşünce sistemimizi o kadar ele geçirmiştir ki çöküşün baş-

¹ J. Coleman Hurewitz; “Ottoman Diplomacy and the European States System”, *Middle East Journal*, 1961, p. 141.

² Bu ifade Osmanlı tarihinin sancılı ve yorucu bir yüzyılı olan 19. yüzyılı nitelemek için ilk defa 1983 yılında İlber Ortaylı tarafından kullanılmıştır. İlber Ortaylı; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008 (İlk baskısı: Hil Yayınları, İstanbul, 1983). Avrupalı tarihçilerin, 18. yüzyılda meydana gelen “çifte devrim” (Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi) ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönem tanımlamak için benzer ifadelere başvurdukları görülür. Örnek bir çalışma için bkz: David Blackbourn; *The Long Nineteenth Century - A History of Germany (1780-1918)*, Oxford University Press, London, 1998.

³ Örneğin Paul Kennedy’nin meşhur çalışmasında Osmanlılar, “büyük güç” sınıflandırmasında yer almak bir yana, 19. yüzyıl tarihinin anlatıldığı sayfalarda isim olarak dahi kendisine zor yer bulmaktadır. Bkz: Paul Kennedy; *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*; Çev. B. Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996.

langıcı ve zamanlaması üzerinde oldukça fazla zaman harcamamıza neden olmuştur.”⁴.

Bu doğrultuda makale dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, Osmanlı Devletinin kavramsal ve teorik çerçevede nasıl bir devlet yapısına sahip olduğu ve dış dünyayı nasıl algıladığı konusu tartışılmaktadır. İkinci bölümde, Batılılaşma süreci ve bu sürecin Osmanlıların dış politika ilkelelerinde ve araçlarında meydana getirdiği dönüşümler incelenmektedir. Üçüncü bölümde, Osmanlıların Batı ile olan ilişkileri ele alınmaktadır. Son bölümde ise devletin coğrafi olarak doğusunda kalan dünyaya yönelik politikalarındaki dinamizm, seçilmiş bazı örnekler üzerinden açıklanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ve TEORİK ÇERÇEVE IŞIĞINDA OSMANLI DEVLETİ

İmparatorluk kavramı her ne kadar Batı yoluyla Osmanlılara geçmişse de bu kavram hem tarihi itibarıyla ortak bir mirasa aittir hem de anlamı bakımından evrensellik taşımaktadır. Bu bağlamda “hem ‘Batılı’ hem de ‘Doğulu’ olan Roma İmparatorluğu’nun varisi olarak Osmanlılar özellikle Fatih ve Kanuni dönemlerinde imparatorluk konseptini bilinçli bir surette kullanmışlardır.”⁵ Osmanlı sultanının kendisiyle *aynı* rütbedeki devlet adamlarıyla aynı metin üzerinde *uzlaşmaları* üzerine yapılan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Osmanlılar imparatorluk kavramına daha fazla vurgu yapmaya başlamışlardı. Zira siyasî, askerî, idarî ve iktisadî zaafaları ne olursa olsun bu unvana yapılan her vurgu Osmanlıların büyük devlet imajının sürdürülmesi açısından oldukça hayati bir öneme sahip olmuştur. Nitekim 19. yüzyıl boyunca yapılan antlaşmaların “Sa Majesté le Sultan Emperur des Ottomans”⁶ adına yapılması da bu imparatorluk vurgusunun önemli somut örneklerini teşkil etmiştir. Bu bağlamda, Osmanlıların üç nedenle bir imparatorluk olarak ele alınmasının gerekliliği ortadadır. Birincisi; bütün dünya imparatorlukları örneklerinde görülen ve özellikle idarî anlamda yoğunlaşan ortak niteliklerin Osmanlı tecrübesinde de görülmüş olmasıdır. İkincisi, bizzat Osmanlı sultanlarının ve elçilerinin Osmanlı tarihinin çeşitli dönemlerinde imparatorluk unvanına vurgu yapmalarıdır. Üçüncü neden ise, imparatorluk kavramının “Batılı” bir kavram olması nedeniyle Osmanlılar için bu vasfın geçerli olamayacağına yönelik iddialara karşı çıkışımızla ilgilidir. Zira bazı kimseler tarafından, “Doğulu” bir devleti “Batılı” bir kavramla nitelendirmek, hele de onlar kendilerine imparatorluk

⁴ Karen Barkey; *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 4.

⁵ Christoph K. Neumann; “Devletin Adı Yok – Bir Amblemin Okunması”, *Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı. 19, Yaz 1999, s. 274.

⁶ *Ibid.*, s. 275.

demeyerek “Devlet-i Aliyye” dedikleri için asla uygun görülmemektedir. Burada Osmanlıları “Doğulu” olarak nitelendiren ve evrensel bir tahayyüle dayalı emperyal bir sisteme sahip olduğu halde onu “Batı karşısında” bir cepheye yönelten ve Osmanlıların “dünyası”nı bu cephede açıklamaya çalışan bakış açısının yanlış olduğunu düşünüyoruz. Doğulu olduğu oldukça tartışmalı olan bir siyasal bütüne karşı bu şekildeki yaklaşımların oryantalizmin içselleştirildiği yaklaşımlar olduğu ortadadır. Bu nedenlerle makalemizde Osmanlılardan bir imparatorluk olarak bahsedilecektir. Zira A. Nuri Yurdusev’in de belirttiği gibi, “Osmanlılar, tartışmasız biçimde baskın olan İslâm ve onunla birlikte birçok kaynaktan beslenen bir emperyal sistemdir.”⁷.

İmparatorluk (empire) kavramı “Latince *Impreium* kavramından türemiştir. *Imperium* ise modern İngilizce kelimeler olan *egemenlik (sovereignty)* veya basitçe *idare/âdet/usûl (rule)* kelimeleriyle çok yakın bir anlama gelmektedir.⁸ Dolayısıyla *Imperium Romanum, Roma usûlü egemenlik* anlamına gelirken *Osmanlı İmparatorluğu* ifadesinden bir çeşit *Osmanlı usûlü egemenlik* anlaşılacaktır. Alt başlıkta imparatorluk yerine imparatorluk(lar) şeklinde bir ifade kullanılması kavramın bu etimolojik özelliğiyle ilgilidir. İmparatorluk kavramının birtakım genel tanımları mevcut olmasına rağmen aslında her bir imparatorluk örneği, kendi idare usûlünü, egemenlik yöntemini -diğerlerine benzeyen yönleri olmasına rağmen- esas olarak kendine özgü bir biçimde oluşturmuştur. Bu açıdan tek bir imparatorluk yerine imparatorluklardan söz etmek, onların egemenlik ve idare tarzlarının nev’i şahsına münhasır niteliğine vurgu yapmaktır.

Ancak etimolojiden kaynaklanan çeşitlilik yanında farklı imparatorluk türleri de göz önüne alındığında, imparatorluk kavramı için yapılan tanımların ve imparatorluklarla emperyalizm kuramları arasındaki ilişkiye yönelik tespitlerin, tarih boyunca ortaya çıkan bütün imparatorluk örneklerinde geçerli olması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla her bir imparatorluk örneğinde bu kavram için ayrı bir tanım yapılması gerekecektir. Örneğin; W. Harris -bu zorunluluğu üstü kapalı bir biçimde kabullenerek- imparatorluk kavramını tanımlarken; “imparatorluk kavramının *Roma için anlamı*, resmen ilhak edilmiş eyaletler değil, Roma gücünün üzerinde kullanıldığı bütün alanlardı”⁹ demiştir. Kavramla ilgili bu türden tartışmalar mevcut iken örneğin, “minimalist bir tanım vermek gerekirse; imparatorluk, geniş, karma,

⁷ A. Nuri Yurdusev; “The Ottoman Attitude Toward Diplomacy”, A. Nuri Yurdusev (Ed.), **Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?**, Palgrave Macmillan, New York, 2004, p. 17.

⁸ William A. Darity Jr. (Ed.); **International Encyclopedia of the Social Sciences**, Vol. 2, Macmillan Social Science Library, the USA, 2008, p. 575.

⁹ William V. Harris; **War and Imperialism in Republican Rome**, Oxford University Press, New York, 1979, p. 105.

çok etnili veya çokuluslu, genelde fetihlerle oluşturulan, merkez ile emrindekiler arasında bölünmüş politik bir birimdir.”¹⁰ Ancak bu tanımı veren kaynakta yer alan başka bir ifade daha dikkat çekicidir. “İmparatorluklar genelde, aslında belki de tipik olarak, şiddet ile kurulur ve devam ettirilirler.”¹¹ Yukarıda açıklamaya çalıştığımız bakış açısının açık örneklerinden birini temsil eden bu ifadeden yola çıkarak örneğin engizisyon mahkemelelerine dayalı bir süreklilik sağlayan İspanya İmparatorluğu ile din politikası tamamen farklı ve şiddetten uzak olarak yürütmüş olan Osmanlı İmparatorluğu’nun aynı çatı altında değerlendirilmesi gibi riskler bulunmaktadır. Kavramın tanımlanmasındaki zorluklara daha önce değinmiştik. Bu zorlukları aşmak için H. Münkler’in yaklaşımı bir alternatif oluşturabilir. Ona göre, imparatorluk kavramına yönelik tanımlama çabaları daha çok keyfi olduğu ve bu kavrama sıklıkla da salt olumsuz¹² bir anlam yüklediği için bu zamana kadar yapılan tanımların çoğunun bilimselliği tartışmalıdır. Bu açıdan ilgili soruna yönelik bilimsel bir katkı yapabilmek için izlenmesi gereken yol ise, imparatorlukların aslında ne olduklarından değil ne olmadıklarından başlamaktır¹³.

Bu bağlamda, Osmanlıların Doğu’ya yönelik politikalar üretme gayretleri gerçekten devletin imparatorluk niteliğinin bir sonucu olarak mı okunmalıdır? Yoksa bu politikalar, çökmekte olan bir imparatorluğun son çırpınışları olarak mı değerlendirilmelidir?

Osmanlılar diğer başarılı imparatorluklar gibi zamanın şartlarına uygun bir dönüşümü sağlayabildikleri ölçüde uzun ömürlü olmuşlardır. Buradaki dönüşüm imparatorluk aygıtının bütün parçalarında yaşanan bir dönüşümdür. Emperyal misyon ve söylemlerde de benzer dönüşümlerin olması, imparatorlukları daha önce hiç ilgilenmedikleri ya da önceden ilgilenseler de üzerinde ısrarla durmadıkları yeni alanlara yönelik bir ilgiyi meydana çıkarabilir.

¹⁰ W. A. Darity Jr. (Ed.); *age.*, p. 576.

¹¹ W. A. Darity Jr. (Ed.); *age.*, p. 577.

¹² İmparatorluk fikri, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genelde heyecan ve polemik içerecek şekilde özellikle saldırgan, zorlayıcı, yayılcı, hiyerarşik ve gücün ırkçı formları ile ilişkilendirildiğinden ve ayrıca geniş bir biçimde emperyalizm kavramıyla birlikte algılandığından aşağılayıcı (pejoratif) bir şekilde kullanılmıştır. Bkz: W. A. Darity Jr. (Ed.); *age.*, p. 574. Türkiye’de Osmanlı *Devleti* ve Osmanlı *İmparatorluğu* şeklindeki kullanım farklılığının arkasında da benzer bir hassasiyet bulunmaktadır. İ. Ortaylı da bazı kötü anlamlar kazanan kelimelerle geçmişteki kelimeleri ve terminolojiyi yargılamak, değerlendirmek çok yanlışır diyerek Osmanlılar konusundaki bu kavramsal tartışmaya işaret etmekte ve Osmanlıların bir imparatorluk olduğunu vurgulamaktadır. “*Osmanlı Devleti tarihin gerçek anlamdaki son universal, yani beynelmilel, cihanşümül imparatorluğudur.*” İlber Ortaylı; **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 43.

¹³ Yazar bu bağlamda imparatorlukları teritoryal devletlerle, hegemonik hâkimiyet yapılarıyla ve emperyalizm kuramlarıyla karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmaların ayrıntıları için bkz: Herfried Münkler; **İmparatorluklar: Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantiği**, Çev: Zehra A. Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 18-130.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir konu vardır. İmparatorlukların yeni bir dönüşüm ve uyum sağlama sürecine girmeleri onların yıkıldığı ya da çöktüğü anlamına gelmez. Çünkü bu uyum sağlama ve dönüşüm kapasiteleri onların ortadan kalkmasına değil daha uzun süre ayakta kalabilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, Osmanlıların 19. yüzyıl gibi derin dönüşümler yaşadıkları bir dönemde Doğu ile ilgili politikalar üretmelerini sadece onların çöküşüne bir çare arama çabası olarak açıklamak imkânsızdır. Çünkü özellikle Avrupa düşüncesinde - zamanında Viyana kapılarına dayanan gücün şimdi Avrupa'nın hasta adamı olduğu- söyleminden hareketle, çökmekte olduğunu gören ya da buna inanan bir imparatorluğun mantıksal olarak mevcut emperyal alanın korunması üzerine odaklanması, bir savunma psikolojisi ile hareket etmesi beklenirdi. Ancak özellikle Doğu politikaları çerçevesinde, bu makalenin son bölümünde de ele alındığı üzere, imparatorluk, yüzyıllardır taşıyageldiği yeni şartlara uyum sağlama yeteneğinin yeni örneklerini verebilecek kabiliyete sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen reformlar sonucunda "Osmanlı merkezî idaresi, 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın idaresine kıyasla nüfusu ve sınırları üzerinde daha etkin bir kontrole sahip olmuştur."¹⁴

Diğer önemli bir konu, teorik olarak ekonomik anlamda emperyalist dürtülerle hareket ettiği düşünülen bir imparatorluğun, rakip imparatorluklarla giriştiği mücadelede tüm siyasal hayatı boyunca ilk kez dışarıdan borç almak zorunda kalmasıdır. Böyle bir imparatorluğun emperyal alanı içerisindeki tüm toplumları daha şiddetli bir şekilde sömürmesi beklenirdi. Ancak bu durumda bile kaynaklarının bir kısmını hâlâ kendisine refah vaat ettiği halklara ve hatta kuramsal olarak emperyal alanının dışında kalan toplumlara dağıtmaya çalışan bir imparatorluktan söz ediyoruz. Bu bağlamda, emperyalizmin açıklayamayacağı konulardan biri de "Osmanlı hanedan mensuplarının diğer Avrupa hanedanları gibi çeşitli bankalarda milyonlarının hazır olmaması ve bizzat son padişahın fakr u zaruret içerisinde ölmesidir."¹⁵ Bu açıdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet düzenini ve politikaları ele alırken bu tür ayrıntıların mutlaka analize dâhil edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlıların Doğu politikalarının emperyal kökenleri mevcuttur. Ancak bu kökenler, imparatorluğun kendisine yeni sömürge alanları araması olarak nitelendirilemez. Aksine, değişen dünya şartları içerisinde, sahip olduğu emperyal misyonu dönüştürmeye çalışan ve dünya

¹⁴ Cemil Aydın; "Emperyalizme Karşı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 22, İstanbul, 2007, s. 45.

¹⁵ İ. Ortaylı; *Son İmparatorluk*, 16.

gerçeklerine uyumlu hale getirmenin mücadelesini veren bir imparatorluğun politikaları olarak anlaşılabilir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, vatan, ırk, kâr gibi maddi değerler üzerine değil, manevî değerler ve ideal (mekûre) üzerine kurulmuş bir devlettir. Zira “Ortaçağ boyunca Hıristiyanlığı ve kiliseleri kullanarak halkı sömürme anlayışındaki Roma’ya karşı Osmanlılar sınırlarını genişletirken maddeden ziyade manaya yönelmiştir ve tek ideali İla’yı Kelimetullah için bir cihan devleti kurmak olmuştur.”¹⁶ Bu ideal ise belli bir toprak parçasına veya topluma yönelik dar bir ideal olmayıp onun hedefi cihan hâkimiyetidir.¹⁷

Ancak Osmanlıların emperyal anlayışı, Roma’nın vârisliği iddiasını da içeren ama ondan çok daha geniş bir anlayışa dayanmaktadır. Ahmet Davutoğlu, bu anlayışı şu şekilde özetlemektedir: “Farklı medeniyet birikimlerini kuşatmaya çalışan bu çoğulculuk siyasî unvan ve kavramlara da yansımıştır. Osmanlı sultanlarının Halife, Padişah, Hakan ve Kayzer gibi unvanları birlikte kullanmaları köklü siyasî gelenekler kurmuş geçmiş medeniyet birikimlerini temsil ve içselleştirme çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde büyük devlet gelenekleri kurmuş İslâm, İran, Roma ve Turan geleneklerini kendinde bütünleştirdiği iddiasını sembolik olarak dile getiren Osmanlılar, *kadîm* kavramı ile de tarihin ezeli kulvarında yoğrulmuş bütün medeniyetlerin müsbet unsurlarıyla kendilerinde süregeldiğini sembolik olarak ifade etmektedirler.”¹⁸ Dolayısıyla Osmanlılar sadece ağırlıklı olarak Batı politikalarını biçimlendirecek bir Roma Kayzerliği’ne sıkıştırılmış dar bir bakış açısına sahip olmamışlar, dünyanın bütün köşelerine (ki bu nedenle cihanşümül) nüfuz edebilecek ve bu şekilde ilelebet devam etmesini istedikleri (ki bu nedenle devlet-i ebed-müddet) bir anlayışa sahip olmuşlardır.

Buraya kadar kurmaya çalıştığımız kavramsal ve teorik çerçeve açısından bence Osmanlı Devletinin imparatorluk şablonuna uygun bir devlet olduğu görülmektedir. Bu bölümde incelediğimiz ve imparatorluk olmanın teorik olarak gerektirdiği unsurların Osmanlı örneğinde de net bir şekilde var olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar siyasal ve iktisadî emperyalizm kuramlarının açıklayamadığı birçok özelliği olsa da Osmanlı Devleti, emperyal söylemler, emperyal zihniyet ve bunları gerçekleştirile-

¹⁶ Hatice P. Erdemir; “İmparatorluk Kavramının Evrenselleştirilmesi”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 8, İstanbul, 2000, s. 187.

¹⁷ Osman Turan; *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.

¹⁸ Ahmet Davutoğlu; “Medeniyetlerin Ben-idraki”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 3, İstanbul, 1997, s. 19.

cek Pan-İslamizm¹⁹ ve Hilafet gibi çeşitli enstrümanlara ya devletin kuruluşundan itibaren sahip olmuştur ya da zamanla bu enstrümanları üretmiştir.

3. BATILILAŞMA DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİNİN DIŞ POLİTİKA İLKELERİ VE ARAÇLARI

"19. yüzyıl öncesinde Osmanlı Devleti, çok ırklı ve çok dinli geniş bir bölge üzerinde uzun yıllar süren bir imparatorluk geleneğine sahipti. Ancak Viyana Kongresi'nin üzerinden geçen yirmi yıl içerisinde Osmanlı seçkinleri imparatorluklarını yeni güç ve meşruiyet tasavvuru olarak algıladıkları mefhumlara göre değiştirme ihtiyacının farkına vardılar."²⁰ Bu ihtiyaç, çoğu zaman Batılılaşma olarak ifade edilen süreç tarafından giderilmeye çalışıldı.

Osmanlıların Doğu politikalarını etkileyen en önemli konulardan birisi de Batılılaşma meselesidir. Batılılaşma bir *mesele*dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir meselesidir. Rusya, Japonya ve Çin gibi örneklerin de benzer bir meselesi olmuştur. Ancak Batılılaşma bu örneklerin her birinde farklı nedenler, farklı kanallar ve yöntemlerle gerçekleşmiştir. Hepsinin Batılılaşma süreçleri ayrı ayrı değerlendirilmek zorundadır. Bu nedenle Osmanlıların Batılılaşma meselesi kendine özgü durumlardan kaynaklanmış ve kendine has sonuçlara yol açmıştır. Osmanlıyı böyle bir sürece yönlendiren etmenler, hem imparatorluğun içinden hem de dış dünyadan kaynaklanan fiziksel ve psikolojik baskılarla ilintilidir.

Batılılaşma Türk toplumunun yaklaşık 400 yıldır tartışmaya devam ettiği bir olgudur. Geleneksel-modern, ilerici-gerici ve hatta sağ-sol gibi ayrımların hepsinin temelinde Batılılaşma meselesi vardır. Bu nedenle Osmanlı-Türk fikir hayatında bu sürece ilişkin tartışmalar oldukça derin olmuştur.

Bir etken olarak Batılılaşma çok farklı boyutlarda ele alınabilmektedir. Bu olgu üzerine yapılan çalışmalar dikkate alındığında meselenin çok boyutluluğu ve karmaşıklığı açıkça fark edilebilmektedir. Batılılaşma kavramının yerine sıklıkla kullanılan ve birbirini tamamen karşılamaktan yoksun *çağdaşlaşma*, *modernleşme*, *ilerleme* gibi diğer kavramlar da gibi dikkate alındığında, konu içinden çıkılmaz bir hâl almaktadır.

Osmanlılar için Batılılaşma, dış politikadan askerî mekanizmaya, Batı ile yaşanan kültürel ve ekonomik etkileşimden eğitim sistemine, toplumsal reformlardan edebî anlayışa, resimden müziğe kadar çok geniş bir çerçevede ortaya çıkan bir dönüşümdür. Batılılaşma bütün bu vektörlerin birleşerek oluşturduğu bir süreçtir. Ancak bu araştırma Osmanlıların 1839-1890 arası dönemdeki Doğu politikalarıyla ilgili olduğundan ve hipotezimizi

¹⁹ Şaban H. Çalış; "The Origins of Modern Turkish Foreign Policy: Ottoman Psychological Background", *Foreign Policy*, Vol. 27, No. 3-4, 2001, p. 80

²⁰ C. Aydın; "Emperyalizme Karşı...", s. 42.

Batılılaşma ile bağlantılı bir soru üzerine kurmamız nedeniyle, Batılılaşma sürecinde yaşanan bütün tartışmaları burada ele almamız mümkün değildir. Bu nedenle burada, Batılılaşmanın sadece hipotezimizi sorgulamamıza yardımcı olabilecek vektörlerine yer verilecektir.

Osmanlı dış politikasındaki modernleşme süreci, genelde Osmanlı diplomasisinin modernleşmesi olarak ele alınır. Ancak imparatorluğun dış politikada sahip olduğu ilkelerin dönüşümü konusunda pek az araştırma mevcuttur. Diplomaside modernleşme çalışmaları ise, bu ilke ve metotlardaki değişime özet bir şekilde işaret etmekle yetinirler. Hâlbuki diplomasi- nin modernleşme süreci esas olarak dış politikanın modernleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü kurumsal bir dönüşümün yaşanması öncelikle zihinsel bir dönüşümü gerektirir ve dış politikadaki zihniyet dönüşümü anlaşılmeden kurumlardaki ve araçlardaki dönüşümleri açıklamak imkânsızlaşır.

3.1. Klasik Dönemde Osmanlıların Dış Politika İlkeleri

Osmanlıların klasik döneminin hangi dönemleri kapsadığına ilişkin iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bunlardan birincisi, Osmanlıların bir beylik olarak kurulmasından başlayan ve Osmanlıların Batılı güçler karşısında göreceli olarak güçlü olduğu dönemleri kapsayan dönemi klasik dönem olarak kabul eden yaklaşımdır. Halil İnalıcık'ın Osmanlı Klasik Dönemi (1300-1600) olarak²¹ yaptığı adlandırma bu yaklaşımın somutlaştığı örnektir. Diğer bir yaklaşım ise, Osmanlıların bir imparatorluk olarak ele alınması sonucunda, klasik dönemi, siyasal yapının emperyal bir sisteme dönüşmesiyle ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda, "Osmanlıların klasik dönemi (İstanbul'un fethedildiği tarihten, yani) 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın sonlarına kadarki dönemi kapsamaktadır."²² Bizim bu makaledeki yaklaşımımız Osmanlıların bir imparatorluk olduğu gerçeğine odaklandığından klasik dönemden kastımız bu ikinci yaklaşıma paraleldir. Osmanlı dış politikasının klasik dönemde sahip olduğu temel dış politika ilkelerini altı başlık altında incelemek mümkündür²³.

Bunlardan *birincisi*, Osmanlıların bütün dünyaya bir nizam verme ilkesidir. Bu bağlamda, kendi emperyal alanının dışına yönelik bu ilkenin - Kanunî'nin Fransa'ya müdahalesini hatırlayalım- imparatorluğun evrensel misyonu olarak kabul edildiği görülmektedir. Burada imparatorluğun *kendi*

²¹ Halil İnalıcık; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

²² C. Aydın; "Emperyalizme Karşı...", s. 44.

²³ Bu ilkeler, Roderic H. Davison'un Osmanlıların Tanzimat döneminde sahip olduğunu söylediği dış politika ilkeleriyle Kemal Girgin'in Osmanlı siyasetinin belli başlı metot ve hedefleri olarak belirttiği klasik dönem ilkelerinin karşılaştırılması yöntemiyle tespit edilmiştir. Bkz: Roderic H. Davison; "The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14589.pdf>. (09.10.2008) . Ayrıca bkz: Kemal Girgin; **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol**, Okumuş Adam, İstanbul, 2005, s. 85.

bekâsına ilişkin bir endişe yerine, kendisiyle özdeşleştirdiği dünyanın bekâsını düşünen bir yaklaşıma sahip olduğu açıktır. Çevresel bir genişleme ile sürekli çeşitlenen nüfusun refahını artırmak ve bu refah bölgesini olabildiğince genişletmek, imparatorluğun en önemli ilkelerindedir. Bu genişleme ağırlıklı olarak fetihler yoluyla elde edilse de Osmanlı tarihinin özellikle ilk evrelerinde satın alma ya da evlilikler yöntemiyle de sağlanmıştır. Dolayısıyla bu ilke, imparatorluğun cihan hâkimiyeti idealine dayalı bir dış politika anlayışıyla özetlenebilir.

*İkinci önemli ilke; imparatorluğun bir İslâm devleti olmasıyla ilgili olanıdır. Osmanlılar kendi emperyal alanında hangi dinden olursa olsun bütün toplumları kapsayan bir devlet olmakla birlikte, dış politikasını İslâmî ilkeler üzerine kurmuş bir imparatorluktu. Sultan Halife dış politikada İslâm'ın kendisine yetkiler ve/veya kısıtlamalar getiren ölçüler içerisinde hareket ediyordu veya böyle olduğuna inanılıyordu. Dolayısıyla sultanın İslâm adına hareket eden bir *hizmetkâr* olarak ürettiği politikaları kendi keyfine göre değil, dinin emirlerine göre yaptığı vurgulanıyordu. Sonuç olarak ikinci ilke, İslâmî prensiplere dayalı bir dış politika anlayışı olarak nitelenebilir.*

*Üçüncü ilke; Osmanlıların sahip olduğu medeniyet ve bu medeniyetin içerdiği değerlerin Avrupa ya da dünyanın başka herhangi bir yerindeki bir medeniyetin değerlerinden *daha üstün* olduğuydu. Kendisini “devlet-i aliyeye (yüce devlet) veya devlet-i ebed müddet (ebedi olarak yaşayacak devlet)” olarak adlandıran bir imparatorluğun, dış politikasını dışarıdan kaynaklanan saiklerle değil, ancak sultanın uygun gördüğü çerçevede uygulamasıydı.*

Dördüncü ilke; Osmanlıların kendi toprakları içinde bulunan gayr-i Müslimlerle ilişkisinin hiçbir zaman bir dış politika malzemesi haline getirilmemesiydi. Osmanlıların içişlerine karışabilecek bir güç bulunmazdı. Kaldı ki sultan bu insanlara yine İslâm'ın kendisine emrettiği şekilde davranır, gereken şartları yerine getirdikleri zaman bu unsurlarla ilişkilerini normal bir biçimde yürütürdü.

Beşinci ilke; Osmanlılar kendilerini dış politikada sınırlayacak herhangi bir yabancı düzenlemeyi kabul etmezlerdi. Dünya üzerinde Osmanlı sultanından daha prestijli birisi olamazdı. Eğer sultanın –diğer durumlarda olduğu gibi- dış politikalarına bir sınırlama gelecekse bu ancak şeyhülislamdan ve ulemeden gelebilirdi. Dolayısıyla, yine imparatorluğun kendi iç mekanizmasının çizdiği bir çerçeve söz konusuydu ve sultanlar kendisine çerçeve çizmeye kalkışan dış güçleri ortadan kaldırmakta tereddüt etmemişlerdi, Uzun Hasan'ı ortadan kaldıran Fatih'i hatırlayalım.

Altıncı ilke olarak bahsedilebilecek bir husus daha vardır: Osmanlılar diğer güçlere verdikleri ahidnamelerin hangi şartları içereceğine ve bu

ahidnamelerin ne zaman sona ereceğine kendileri karar verirlerdi. Çünkü bu ahidnameler müzakereler neticesinde imzalanan iki ya da çok taraflı muahedeler değil, sultanın verdiği bir söz niteliğindedir.

Bu klasik dönem dış politika ilkelerinin, “Osmanlıların sahip oldukları medeniyetin diğer medeniyetlere göre daha üstün ve kendi kendine yeterli olduğu”na²⁴ ilişkin inançlarının olduğunu görmek ve güçlü bir imparatorluk olmanın verdiği öz güvene dayalı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

3.2. Batılılaşma Döneminde Osmanlıların Dış Politika İlkeleri

Daha önce sıraladığımız klasik dönem Osmanlı dış politika ilkelerinin bütün bir Batılılaşma döneminde değişim geçirdiğini söylemek mümkündür. Zira “uzun 19. yüzyıl boyunca Osmanlı seçkinlerinin imparatorluk vizyonu, tabii olarak diğer rakip imparatorlukların faaliyetleri ve küresel güç ilişkilerine bağlı olarak farklı bir şekil aldı.”²⁵ Değişen bu vizyon, kendisini esas olarak imparatorluğun dış politikadaki hedef ve ilkelerinde göstermiştir. Söz konusu ilkelere yaşanan temel değişimleri, klasik dönemdekilerle karşılaştırarak izah etmek mümkündür:

Osmanlıların *birinci* dış politika ilkesi, yani cihân hâkimiyetine dayalı dış politika anlayışı, Batılı güçlerle göreceli olarak Osmanlıların lehine devam eden güç ilişkilerinin Osmanlıların aleyhine değişmesiyle birlikte ciddi bir darbe almıştır. 1606 Zıttoruk Antlaşması bu durumun simgesi olarak kabul edilmektedir ve ortaya çıkan yeni tablo Osmanlı sarayının Kanuni Sultan Süleyman zamanında inkişaf eden cihan hâkimiyeti davasından vazgeçtiğini göstermiştir. Bu ilkenin ardında bıraktığı boşluk, Osmanlı dış politikasının yeni bir ilkesi tarafından doldurulacaktır. Bu da, Osmanlı İmparatorluğu’nun *mevcut halini korumak* ilkesidir. Dolayısıyla Batılılaşmanın Osmanlı dış politikası açısından birinci anlamı, imparatorluk topraklarının kaybedilmemesi ya da emperyal alana giren bölgelerdeki yönetim otoritesinin oradaki azınlıklara ve/veya Avrupalı güçlere kaptırılmaması için mücadele etmektir. Bu ilke, Osmanlı imparatorluğu hukuken ortadan kalkıncaya kadar devletin bir numaralı dış politika hedefi olmuştur. Bu durumu beş defa Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Fuad Paşa’nın 1867 yılında Osmanlıların yurt dışında bulunan bütün temsilcilerine gönderdiği direktiflerde açıkça görmek mümkündür: “Hükümetin ilk ve en önemli görevi kendini korumasıdır.”²⁶

²⁴ Bernard Lewis; “Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire”, *Studia Islamica*, No. 9, 1958, p. 125.

²⁵ C. Aydın; “Emperyalizme Karşı...”, s. 44.

²⁶ R. H. Davison, agm., s. 863.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir İslâm devleti olmasıyla ilgili olan *ikinci* ilke; özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra dış politikada referans gösterilebilecek bir ilke olmaktan çıkmıştır. Osmanlıların dış politikada İslâm şeriatına göre davranmaktan uzaklaştığı ve seküler bir hanedan olarak davranmaya çalıştığı bir döneme girilmiştir. Daha önceleri darü'l-İslâm, darü'l-harb ve darü's-sulh ekseninde hareket eden imparatorluk artık Avrupa devletler hukukunun ve Batı değerler sisteminin geliştirdiği eşitlik, kamuoyu gibi kavramlar üzerinden hareket etmeye başlamıştır. Zira N. Berkes için çağdaşlaşmanın en önemli aşamalarından biri olarak "din ü devletin din ve devlet biçiminde birbirinden ayrılması"²⁷ süreciyle birlikte bu yeni kavramlara yer açılmıştır. Özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı dış ilişkilerinde İslâm üzerine yapılan vurgu oldukça azalmıştır. Kırım Savaşı sırasında Osmanlıların Paris büyükelçisi olan Mehmet Cemil Paşa, "Fransız Dışişleri Bakanı'nun Sultan Abdülmecit'e *Müslümanların İmparatoru* olarak değil *Osmanlı İmparatoru* ya da *Türk İmparator* şeklinde hitap etmesini istemiştir."²⁸ Hatta teorik olarak bir imparatorluğun anayasası olamayacağından²⁹ hareketle ileri dönemlerde dinî söylem bir tarafa bırakılacak ve Osmanlılar 1876 yılında yapılan anayasa ile sekülerleşme sürecini destekleyici bir adım atacaktır.

Batı'ya karşı üstünlük psikolojisi ve prestije bağlı olarak yürütülen *üçüncü* ilke, yerini Batı'nın daha üstün olduğu ve prestij olarak Osmanlılara eşit ya da daha ileri düzeyde olduklarının kabul edilmesiyle yer değiştirmiştir. Dahası, Osmanlılar uzunca bir süre Europe Concert üyesi olmak için mücadele etmiştir. Avrupalı güçlerin kendi kendilerine düzenlemeye çalıştıkları dünya içerisinde aktif bir rol almaya çalışan bir imparatorluk vardır artık. 14. yüzyıldan beri gerçekte bir Avrupalı güç olan Osmanlılar 1840-41 yıllarına kadar Avrupalıların kendi aralarında gerçekleştirdikleri (buna 1814-15 Viyana Kongresi de dâhildir) çok taraflı toplantılarda temsil edilmemiştir. Ancak imparatorluk, 1841 Londra Konvansiyonu'nun imzalanmasıyla Avrupa devletler sisteminin aktif bir üyesi olacaktır. Ancak asıl önemli adım 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile atılmıştır. Antlaşmanın 7. maddesi çerçevesinde Osmanlılar Avrupa hukuku ve Avrupa Konserti'nin avantajlarından yararlanabilecek bir pozisyona sahip olmuştur. "Bu tarihten sonra Osmanlılar diğer Avrupalı güçlere bu maddeyi sıkça hatırlatacaklardır. Osmanlıların bu ilke üzerindeki ısrarına rağmen Avrupa-

²⁷ Niyazi Berkes; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 145.

²⁸ R. H. Davison, agm., s. 864.

²⁹ K. Barkey; *age.*, s. 12.

lı güçler kendilerine eşit davranma konusunda sürekli başarısız olmuşlardır.”³⁰

İçişlerine karışılmasına izin vermeme ilkesini Osmanlılar uzunca bir süre devam ettirebilmişlerdir. Ancak bunu yeni söylemlerle desteklemek durumunda kalmışlardır. Avrupa’da hızla yayılan kendi kaderini tayin hakkı gibi milliyetçilik temelinde gelişen söylemlere karşı kendi topraklarında meydana gelen bu türden talepleri isyancılar olarak niteleyerek ve hukuk ve düzen gibi seküler kavramlarla Osmanlı egemenliğinin meşruluğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Milliyetçilik olgusuna dayalı olarak kendi topraklarının koparılıp başka ülkelere verilmesine karşı çıkarak içişlerine karışılmayacağı taahhüdünü uluslararası hukuk çerçevesinde garanti altına almaya çalışmışlardır.

Dışarıdan gelen taleplere veya baskılara karşı dizayn edilemeyecek bir dış politika anlayışının yerini, imparatorluğun diğer ilkelerini uluslararası hukuk düzenlemeleri ile Avrupalı güçlerin garanti altına almasını sağlayacak tedbirler almıştır. Ayrıca Osmanlılar, imparatorluk içinde yaşayan azınlıklarla ilgili birtakım reformları Avrupalı güçlerin talepleri ve baskıları neticesinde yapmak zorunda kalmıştır. Yine bu bağlamda, 18. ve 19. yüzyılda Ruslarla yaptıkları savaşlarda kendilerine Avrupalı müttefikler edinmişler, her ittifak ilişkisinde olduğu gibi bu ittifak ilişkileri, Osmanlıların dış politik davranışlarını etkileyen/yönlendiren sonuçlar doğurmuştur.

Bu ilkesel değişim Osmanlıların dış politikasını derinden etkilenmiştir. 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlılar Batılı güçlerle yapacakları savaşlarla toprak kazanamayacaklarını anlamışlardı. Bunu yapabilmek için onlardan birinin ya da birkaçının desteğini alması gerekiyordu. Devlet yapısını ve ekonomiyi modernleştirerek imparatorluğu eski gücüne kavuşturmayı umuyorlardı. Fakat bunun için yeterli bir dış istikrar ve güven ortamı yoktu. Ayrıca bu dönüşüm uzun soluklu bir süreç olarak cereyan ediyordu. Bu çerçevede Osmanlılar, uluslararası durumu kendi lehlerine çevirecek politikalar üretmeye başladılar. İşte bu dönemde Osmanlı – Batı ilişkileri ve diğer yandan Osmanlı – Doğu ilişkileri, yukarıda izah etmeye çalıştığımız bağlamda üretilen yeni politikalar olarak pratiğe geçirilmiştir. Ancak bu politikaları daha da etkin kılan en önemli gelişme, Osmanlıların artık sürekli diplomasi uygulamasına geçmesidir.

Bu bölümde genel olarak Batılılaşma sorunsalının Osmanlı dış politika ilke ve araçlarına nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Burada ilginç olan nokta, Osmanlı dış politikasının sahip olduğu ilkeler ile bu politikaları pratiğe geçiren araçlar arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Şöyle ki, bu iki unsurda yaşa-

³⁰ R. H. Davison, agm., s. 866.

nan değişimler tek yönlü olmamış, ilkesel dönüşümler araçları değiştirirken, araçlarda oluşan farklılaşmalar ilkelerin yeniden dizaynına yol açmış ve bu karşılıklı ilişki bu makalede ele alınan dönem boyunca gözlenmiştir. Bu bağlamda makalemizin üçüncü bölümü, 1839-1890 arası dönemde Osmanlıların büyük güçlerle ilişkilerinin tarihine ayırmış bulunuyoruz. Bu bağlamda, ikinci bölümde teorik olarak izah ettiğimiz dönüşümleri, tarihsel gelişmeler doğrultusunda da takip etme fırsatı bulmuş olacağız.

4. 1839 – 1890 ARASI DÖNEMDE OSMANLI – BATI İLİŞKİLERİNİN GENEL ÇERÇEVESİ

Batı fikir dünyasında oryantalist yaklaşımların ortaya çıkardığı ötekileştirici bir anlayış söz konusuydu. Ancak fikrî alandaki bu durum, Batı devlet adamlarının Osmanlı hakkındaki kanaatlerini belirli derecede etkilese de esas olarak bu liderlerin Osmanlılarla ilişkilerinde dönemin şartlarının ve ülkelerinin dış politikalarının gerektirdiği şekilde davrandıkları görülmüştür. Batı ülkelerinin Osmanlılarla ilişkilerinin Doğu-Batı söyleminin oluşturduğu çerçeveyi aşan boyutları olmuştur. Bunun yanında, Batı ile ilişkiler sadece ikili ilişkilerin oluşturduğu bir zemin üzerinde açıklanamayacak kadar geniş boyutlu bir biçimde cereyan etmiştir. İşte Osmanlıların Batı ile ilişkilerinin oluşturduğu bu geniş zeminin önemli bir parçasını da “Doğu” oluşturmuştur. Bu bağlamda Osmanlı-Batı ilişkilerinin, “Doğu” zemini üzerinde nasıl ortaya çıktığı ve tarihe nasıl yön verdiğinin tespiti, bu bölümün temel problemini oluşturmaktadır.

İncelenen dönemin en önemli olgularından birisi “Şark Meselesi”dir. 1768 Osmanlı-Rus savaşının sonunda imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Avrupalıların zihnini bu meseleyle meşgul eden bir dönemi başlatmıştır. Büyük güçler açısından bu meseleyi, “Osmanlılar topraklarını kaybederse ya da yıkılırsa güç dengesinin durumu ne olur sorusu”³¹ ve Osmanlılar açısından ise parçalanmamak için güç dengesinden nasıl yararlanılabilir sorusu betimlemektedir.

Bu açıdan sırasıyla Büyük Britanya, Fransa, Avusturya (sonraları Avusturya-Macaristan) ve Prusya/Almanya ile Osmanlıların ilişkileri, bu ilişkilerin Doğu uzanımları çerçevesinde ele alınacaktır.

Napolyon’un bütün Avrupa’yı kasıp kavuran savaşlardan sonra dramatik bir biçimde yenilmesinden sonraki dönemde ortaya çıkan uluslararası sistemin (Avrupa Uyumu ya da Metternich Çağı) en önemli özelliklerinden birisi, küresel ekonominin dünyanın birçok bölgesine yayılması olmuştur.

³¹ Carter V. Findley; “The Ottoman Lands to the Post-First World War Settlement”, Chase F. Robinson (Ed.), *The Cambridge History of Islam*, Vol. 1., Cambridge University Press, New York, 2011, p. 32.

Büyük Britanya odaklı bu gelişme neticesinde hızla artan sanayileşme yeni hammadde kaynaklarının ve tarıma elverişli yeni toprakların bulunmasını ve bu kaynaklara ulaşımın güvenli bir şekilde sağlanmasını gerektirmişti. Bu sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi, savaştan olabildiğince uzak durulmasını gerektiriyordu. Avrupa Uyum ve diğer ülkelerle yapılan serbest ticaret antlaşmaları, sistemin ihtiyaç duyduğu bu savaşızsızlık durumunu sağlamaktaydı. Ancak bu savaşızsızlık durumu Batılı güçlerin birbirlerini yok edercesine (daha önce çoğu kez yaşandığı gibi) bir çatışmanın olmaması anlamındaydı. Zira yeni sömürgeler elde etmek için halen küçük çaplı çatışmalar devam ediyordu. Sanayileşmenin etkisiyle askerî teknoloji de ilerlemeye başlamıştı. Bu sayede savaşların eskisine oranla daha hızlı sonuçlanması, bu küçük çaplı çatışmaları ciddi bir sorun olmaktan da çıkarıyordu. Sanayi Devrimi'nin getirdiği anahtar kavram verimlilikti. Bu verimlilik sayesinde ortaya çıkan daha ucuz ve daha kaliteli ürünler, sanayileşme sürecinin dışında kalan ülkelere pazarlanıyordu. Sadece ekonomik anlamda değil, diplomatlar, tüccarlar, misyonerler ve daha birçok Batılı insan "Doğu"ya koşuyordu. Batılılar gittikleri yerlerde demiryolları yapıyor, telgraf sistemini kuruyor veya limanlar yapıyorlardı belki ama asıl önemli olan gittikleri yerleri kan dökerek işgal ediyor olmalarıydı. "1800'de dünya karalarının yüzde 35'i Avrupalıların işgali ya da denetimi altında bulunuyordu; bu oran, 1878'de yüzde 67'ye, 1914'te yüzde 84'ün üzerine çıkmıştır."³² Çünkü geliştirilen ateşli silahların yerli toplumlar üzerindeki etkisi tartışılmazdı. Batıların zaten mevcut olan deniz gücünün yeni teknolojilerle donatılması, bu güçlerin dünyanın uzak bölgelerine kadar gidip oraları işgal edebilme yeteneğini oluşturuyordu.

"Bu dönemde Osmanlılarla ilgili üç temel tehdit bulunmaktaydı. Birincisi, Balkanlardı, yükselen milliyetçilik Rusya ve bazı diğer güçler tarafından destekleniyordu. İkincisi, Boğazlar konusuydu ve Rusya sürekli olarak burada nüfuz elde etmek istiyordu. Üçüncüsü ise Mısır'dı ve iki Batılı güç olarak İngiltere ve Fransa'nın rekabet alanıydı. İlk bölgede Rusya, Avusturya ve sonradan Almanya, ikinci bölgede İngiltere ve Rusya, son bölgede ise İngiltere ve Fransa birbirlerinin emellerini ve davranışlarını kontrol edecek rakip güçlerdi."³³

Bu ortam içerisinde Osmanlıların sadece iki dış politika seçeneği bulunmaktaydı. İlk olarak, statükoyu korumak ve güç dengesini devam ettirmek için yukarıda sıralanan kriz alanlarında Batılı güçlerle savaşa girilmeli ve onlardan herhangi birisiyle çok yakın ittifak ilişkisi kurulmamalıydı.

³² P. Kennedy; *age.*, s. 176.

³³ William Hale; *Turkish Foreign Policy (1774-2000)*, Frank Cass, London, 2002, p. 19.

Çünkü bu tür bir yakınlaşmayla, (Kırım Savaşı öncesinde ve savaş sırasında İngilizlerle ilişkilerde görüldüğü gibi) Osmanlı çıkarlarını başka bir devlete devredilmiş olacaktı. İkinci seçenek ise düşmanla işbirliği yapma riski çok düşük olan bir ya da birkaç devletle yakın ittifak ilişkisi kurarak, düşman ilan edilen devletle savaşmaktı. Osmanlıların bu iki seçeneği de yeri geldikçe kullanmaya çalıştığı görülmüştür.

Bu bölümde 1839-1890 arası dönemde Osmanlıları uzun bir süreden sonra tekrar Doğu'ya yönelten Batı kaynaklı gelişmeler ortaya konmuştur. Osmanlı – Batı ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olan ve burada örnek olaylar olarak incelenen gelişmeler, aslında Osmanlıların Doğu politikalarının ne tür bir arka plana sahip olduğunu da belirlemiştir. Osmanlılar bir yandan Batı ile ilişkilerde yaşanan dalgalanmalardan genel dünya siyasetine ilişkin çıkarımlarda bulunurken bir yandan da bu ülkelerin farklı olaylarda takındıkları tavırlardan yola çıkarak Doğu politikalarını etkileyecek olan çeşitlik taktik ve stratejik yöntemleri de yeniden belirleme fırsatına sahip olmuşlardır.

5. 1839 – 1890 ARASI DÖNEMDE OSMANLI – DOĞU İLİŞKİLERİNİN GENEL ÇERÇEVESİ

Doğu-Batı ikilemine dayalı oldukça fazla akademik çalışma mevcuttur. Bu tür bir düalizm belirli derecede ön kabullere dayalı olduğundan bu ikilemi esas alan analizlerin taşıdığı önemli riskler bulunmaktadır. Bununla birlikte oryantalizm, Doğu olarak tanımlanan bütünle ilgili bilgi birikiminin sağlanmasına en fazla katkıyı sağlayan yaklaşımlardandır. Ancak, bu ikilemin taraflarından birisi olan Doğu'nun en önemli parçasını oluşturan Osmanlıların merkeze yerleştirilmesi, ilgili ikilemin eksenini kaydırmayı gerektirmektedir. Bu makalede bu tür bir farklı yaklaşım benimsenmiştir.

Osmanlıların “Doğu” politikasından söz edildiğinde bir de “Batı” politikasından söz etmek gerekir. Bu ayrımın esas olarak oryantalist söylemin ürettiği ikileme dayalı olduğu açıktır. Ancak burada farklı olan nokta, Osmanlıların merkeze yerleştirildiği bir bakış açısından hareket edilmesidir. Esasen oryantalizmin Doğu-Batı ayrımı daha çok Osmanlı üzerinden tanımlanan bir ayrım olmuştur. Bununla birlikte bu makalede Osmanlıların iki blok arasında bir geçiş bölgesi olduğundan hareket ediyoruz. Çünkü Osmanlıların “Doğu” olarak tanımlanmasına yönelik bütün tespitler birtakım zorlama düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Oysa Osmanlılar, Trakya'ya ayak bastıkları günden itibaren bir ayağı Avrupa'da olan bir devlettir. Hatta “biz Osmanlı idaresinin tipik kesitini öğrenmek istediğimiz zaman; Suriye, Bağdat ve hatta ocaklık ve yurtluk sistemini takip ettiğimiz birtakım doğu vilayetlerinin defterlerini tetkikten çok, Anadolu ve hassaten Bulgaristan,

Trakya ve Makedonya'dakini tetkik etmeyi tercih ederiz, çünkü orada daha iyi görürsünüz imparatorluk bürokrasisinin işleyişini.”³⁴ Osmanlılar, Roma'nın varisleri olarak kendilerini hiçbir zaman bir Doğu imparatorluğu olarak görmemişlerdir. Avrupa, Osmanlıların *doğal yayılma alanıdır*³⁵ çünkü kendisini bu şekilde tanımlayan bir imparatorluğun önceliği Roma emperyal alanına sahip olmaktır. Ayrıca Osmanlılar bir imparatorluk olduklarından, bu devletin imparatorluklar sonrası dönemlerin kavramlarıyla anlaşılması zordur. Bu bağlamda, Osmanlıların *barbar Doğulular* olduğu söylemi genellikle imparatorluğun uyruklarının birbirleriyle eşit haklara sahip olmaması çerçevesinde meşrulaştırmaya çalışılır. Ancak eşitlik en azından kâğıt üzerinde, Avrupa'nın modern ulus-devletlerinin bile çok geç dönemlerde (hatta Osmanlıların vârisi olan Türkiye Cumhuriyetinden bile sonra) gerçekleştirebildikleri bir meseledir. Dolayısıyla bu türden sınıflandırmalara ve özellikle Osmanlıların kategorileştirildiği bu yaklaşımlara karşı dikkatli olunması gerekir.

Ayrıca “Avrupalı eleştirmenlerin ve birçok modern araştırmacının kavrayamadığı önemli bir nokta, şeriatın esas itibarıyla temel hukuki sistemi oluşturduğu, hâlâ resmen bir İslâm devleti konumunda olan imparatorlukta farklı dinî cemaatlerin eşit olduğunu ilan etmenin ülkede dengesizlik doğurabileceğiydi. Bu ancak laik bir hukuk sisteminde mümkündü. İslâm egemenli altında farklı bazı dinleri barındırmak ile din farkı gözetmeksizin bütün tebaanın eşit olduğunu ilan etmek çok farklıdır.”³⁶

Bununla birlikte Osmanlıların tam anlamıyla Doğulu bir güç olduğunu söylemek ne kadar yanlışsa Batı'nın kendi içinde tutarlı bir bütün olduğunu söylemek de o kadar yanlış olacaktır. Bütün oryantalist çıkışlara rağmen Batı'nın kendi içinde yaşadığı çatışmalar onların “Doğu” ile yaşadıkları çatışmalarla karşılaştırıldığında insanlık tarihi açısından çok daha kanlı sonuçlara yol açtığı görülecektir. Ancak özellikle 19. yüzyıl *reelpolitigi* açısından bakıldığında “Batı” dünyasının Osmanlılara karşı bir cephe oluşturabilmek için böyle bir yola tevessül ettiğine ilişkin birçok kanıt bulunmaktadır. Bu tür tartışmalara kısaca değinmek açısından Doğu ve Batı kavramları üzerinde durmak ve Osmanlıların bu yaklaşımdan nasıl etkilendiğini ortaya koymak gerekmektedir.

Osmanlıların coğrafya tanımlamaları Doğu-Batı ikileminden oldukça farklıdır. Osmanlılar genelde Batı olarak kabul edilen coğrafya için diyar-ı ecnebiye, kendi toprakları için memalik-i mahrusa-ı şahane (memalik-i Osmaniye) ve kendisine ait olmayan diğer İslâm ülkelerini de memalik-i

³⁴ İlber Ortaylı; *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 71.

³⁵ B. Lewis, Avrupa'nın Osmanlılar için *arz-ı mev'ûd* olduğunu söyler. Bkz: B. Lewis, *age.*, s. 25.

³⁶ Carter V. Findley; *Dünya Tarihinde Türkler*, Çev. A. Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.197.

İslâmiyye olarak adlandırmıştır. Ancak memalik-i İslamiyye olarak adlandırılan ve Osmanlıların doğusunda ve güneyinde yer alan topraklar göz önüne alındığında, bu tabirin ancak doğudaki ülkelerle ilişkili olarak kullanıldığı görülmektedir. Çünkü güneyde kalan topraklar genelde Osmanlı hâkimiyeti altındadır. Bu nedenle, oryantlizmin Doğu olarak tanımladığı bölgelerden Osmanlı topraklarını çıkarıp onu merkeze yerleştirdiğimizde Doğunun geri kalanı aynı zamanda Osmanlıların da Doğusu olmaktadır.

İkinci olarak, oryantlizmin İslâm olmayan bölgeleri de Doğu kavramı altında kabul ettikleri göz önüne alındığında, buraların Osmanlıların doğusunda kalan diyar-ı ecnebiye içerisinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda Osmanlıların doğusunu hem İslâm ülkeleri hem de gayr-i Müslim ülkeler oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle Osmanlılar merkez alındığında diyar-ı ecnebiye üç parçalı bir yapı olarak ortaya çıkar. Batı, Kuzey ve Doğunun bir kısmındaki ülkeler. Bu bağlamda Osmanlılar açısından Doğunun bir bütün olmadığı ortaya çıkar. Dolayısıyla Osmanlıların Doğu politikalarının bu bölgedeki Müslüman toplumlarla³⁷ ilişkiler ve Müslüman olmayan ülkelerle ilişkiler olmak üzere iki farklı şekilde izah edilmesi mümkündür. Ancak Müslüman olmayan ülkelerle ilişkiler de kendi içinde sulh tesis edilen ülkeler ve sulh tesis edilmeyen ülkeler olmak üzere iki grupta incelenmelidir.

Coğrafi olarak “Doğu”, Osmanlı dış politikasının ilgi alanına çok daha erken dönemlerde girmiş olan bir bölgedir. Osmanlı siyasî tarihinde Doğu ülkeleriyle ilişkilerin, güvenlik, ekonomi, din ve kültür bağlamında oldukça önemli bir payı hep olmuştur. Çünkü Osmanlı devletinin İslâm ve/veya Türklük bağlamındaki “Doğulu” kökenleri, Osmanlı devlet sisteminin mantığını, devlet adamlarının düşünce yapısını ve böylece devletin Doğu’ya (genel olarak da tüm dünyaya) yönelik dış politika anlayışını her zaman etkilemiştir. Batılılaşma döneminde büyük güçlerin Osmanlıya yaklaşımları, onun bu Doğu’yla bağlantısının ortadan kalkmasına ve böylece Osmanlıların *Doğusuzlaştırılmasına* yol açacak bir dizi operasyonun yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu durumun farkında olan Osmanlılar, büyük güçler lehine gözükken bu *eksen daralmasının* oluşturduğu pozisyonu aşabilmek için Doğu’yla tarihsel ilişkilerini yeniden tesis etmeye ve hatta daha önce Osmanlı dış politika anlayışının ilgi duymadığı yeni aktörlerle ilişki kurmaya çalışmışlardır. İran, Türkistan, Doğu Türkistan ve Hindistan’a yönelik poli-

³⁷ Bu bölgeyi, ilginç bir biçimde Osmanlıları merkeze yerleştirerek bir çalışma yapan Christoph Herzog ve Raoul Motika'nın adlandırmasıyla *Muslim Outback* olarak ifade etmek mümkündür. Bkz: Christoph Herzog and Raoul Motika; “Orientalism Alla Turca: Late 19th/Early 20th Century Ottoman Voyages Into the Muslim ‘Outback’”, *Die Welt des Islams*, Vol. 40, No. 2, 2000, p. 139.

tikalarını birinci duruma, Japonya'ya yönelik politikalarını da ikinci duruma örnek olarak vermek mümkündür.

Ussame Makdisi'nin, *Osmanlı Oryantalizmi* adlı çalışması Osmanlı tarihinin bugünün değerleri, algılamaları ve kavramlarıyla açıklanmasına yönelik bir girişim mahiyetindedir. Makdisi, "Batı-egemen modernite çağında her ulusun kendi 'Doğu'sunu oluşturduğunu ve 19. yüzyıl Osmanlılarının bu konuda bir istisna oluşturmadığını"³⁸ savunmaktadır. Ancak ilginç bir şekilde Osmanlıların büyük güçlerle ilişkilerinin analizinde genel olarak "öteki" üzerinden, (Osmanlılar adına modernleşme söylemi örneğinde olduğu gibi) birbirine benzemeyenlerin benzeşmeye çalışmasına dayalı bir yaklaşım ve bu güçlerle Osmanlıların uzlaşmazlık alanlarının tespitine dayalı söylemler ön plandadır. Doğu ile ilişkilerin analizinde ise Osmanlılarla "müşterek" değerlere sahip olan toplumlar söz konusu olmakta, bunlarla ilgili (varsa) sorunlu alanlar da yine müşterek değerlerin üzerinden açıklanmaktadır. Örneğin, Türkistan ve Hindistan politikaları din ve kültür gibi müşterek değerler üzerinden değerlendirilebilmekte, İran ile ilişkiler ise İslâm müşterek değeri içerisinde mezhepsel tartışmaların yansımaları olarak ele alınmaktadır. Japonya örneğinde ise Osmanlıların bu yeni aktörle bir müşterek (bir politik) değer arayışına girdiği görülmektedir. Dolayısıyla Makdisi'nin tespitlerinin aksine Osmanlıların Doğu algısı, bir ötekileştirme sürecine değil, benzerliklerin tespitine ve bu kanallar üzerinden ilişkilerin yeniden tesisine yönelik olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda, M. Akif Kayapınar'ın da işaret ettiği gibi, "Osmanlılar için yıkım ve kaos dönemi olan 19. yüzyılda belirlenen politikalar pek çok şekilde tanımlanabilir. Ne var ki bu dönemde yürütülen politikalarından hiçbirini 'oryantalizm' olarak nitelendirmek"³⁹ de mümkün değildir.

5.1. Osmanlı Devleti'nin İran Politikası

1839-1890 arası dönem hem Osmanlılar hem de İran açısından büyük güçlerden kendilerine yönelen tehditlere karşı reformlar yapmaya çalıştıkları bir dönem olmuştu. Özellikle "Batı ekonomisinin neden olduğu meydan okumalar karşısında bu Osmanlılar, İran (ve Çin); Batılı imparatorluklar karşısındaki durumlarını daha iyi bir duruma getirebilmek için siyasal ve sosyo-ekonomik bir dönüşüm içine girmişlerdi."⁴⁰ Bu çerçevede sınırdaş olan iki devletin de birbirlerine karşı genel bir savaşa yönelmesini gerektire-

³⁸ Ussame Makdisi; "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, Vol. 107, No. 3, June 2002, p. 768.

³⁹ M. Akif Kayapınar; "Ussama Makdisi ve 'Osmanlı Oryantalizmi' ", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 20, İstanbul, 2006, s. 317.

⁴⁰ Gregory Blue; "Opium for China: The British Connection", Timothy Brook and Bob T. Wakabayashi (Eds.), *Opium Regimes: China, Britain and Japan (1839-1952)*, University of California Press, Berkeley, 2000, p. 46.

cek büyük sorunları olmamıştı. Bununla birlikte Osmanlıların ve İranlıların tarihten gelen uyuşmazlık alanlarında bir çözüme kavuşamamaları ve Osmanlıların özellikle pan-İslamist politikalara yönelmesi, İran ile muhtemel bir ittifakın önündeki en büyük engeller olmuştur. Dahası İran, bölgedeki çıkarlarını koruyabilmek adına özellikle Osmanlıların önemli rakiplerinden birisi olan Rusya ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Benzer şekilde ele alınan dönem içerisinde Osmanlıların da İran için büyük tehditlerden biri olan İngilizlerle yakın temasta bulunması söz konusu bir ittifakı önleyici bir unsur olmuştur.

Makalenin kapsadığı dönem içerisinde “İran ile Osmanlı arasındaki ilişkileri etkileyen üç önemli faktörden söz etmek mümkündür. Birincisi; iki tarafın da uzun süre uğruna mücadele verdikleri Kafkas ülkeleridir. İkincisi; Irak-ı Acem dediğimiz bugünkü İran-Irak sınır bölgesini teşkil eden ve İranlılarca bilhassa Şiilik nokta-i nazarından, önemli addedilen Kerbelâ dâhil olmak üzere, arazidir. Üçüncüsü ise Doğu Anadolu’da Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan bazı konar-göçer aşiretlerin neden olduğu problemlerdir.”⁴¹ “İran’daki bu konar-göçer (Türk) kabilelerin 19. yüzyılın ikinci yarısında ülke nüfusunun dörtte biri olduğu”⁴² göz önüne alındığında bu geniş ve yarı özerk grupların İran dış politikasında ne kadar önemli olduğu tahmin edilebilmektedir.

“Osmanlıların Kırım’dan galip çıkması ve İran’ın Herât meselesinde mağlup olması sonucunda bu durumu fırsat olarak değerlendiren Osmanlılar, Kerbelâ, Nefes gibi (Irak-ı Arab) önemli bölgelerdeki denetimini sağlayacak önemli düzenlemeler yaptılar. Zira “II. Abdülhamit döneminin en önemli dış politika araçlarından birisi olan propaganda ve karşı-propagandanın”⁴³ uygulandığı zeminlerden bir tanesini bu bölgeydi ve Kırım Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan bu fırsatı kaçırmak istememişlerdir.

Osmanlıların ilgili dönemdeki İran politikalarını bu devletin büyük güçlerle ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Büyük güçlerin sömürgecilik faaliyetlerine ve işgallerine karşı ayakta kalmaya çalışan Osmanlılar, İran’ı kapsayıcı bir birlik politikasını takip etmemişlerdir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de mezhepsel çatışmaların diğer bütün tehditlerin ötesinde cereyan etmesidir. Hıristiyan devletler, Osmanlılara karşı mücadelelerinde mezhepsel tartışmaları bir kenara bırakarak nihâi olarak bir ittifak ilişkisi içerisinde hareket edebilmişlerdir. Ancak Osmanlılar ve İranlılar büyük güçlere karşı bu tür bir yakınlaşmayı göstere-

⁴¹ Mehmet Saray; *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 75.

⁴² Nikki Keddie and Mehrdad Amanad; “Iran Under the Later Qajars: 1848-1922, Peter Avey (Ed.), *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Cambridge University Press, New York, 1991, p. 174.

⁴³ Selim Deringil; “The Struggle Against Shiism in Hamidian Iraq: A Study in Ottoman Counter-Propaganda”, *Die Welt Des Islams*, New Series, Vol. 30, No. 1/4, 1990, p. 45.

memişler ve bu nedenle dış politikalarında önemli bir zaafiyetle karşı karşıya kalmışlardır. Bu zaafiyet, iki devlet için de gerek iç işlerinde gerekse dış işlerinde büyük güçlerin nüfuzunun önüne geçememeleri şeklinde ortaya çıkmıştır.

5.2. Osmanlı Devletinin Türkistan Politikası

Avrupa'da 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen ve Osmanlılar üzerinde oldukça kötü sonuçlar oluşturan gelişmeler, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla had safhaya ulaşmıştı. Kırım'ın Rus nüfuzuna terk edilmesiyle Rusya Kafkaslar üzerinden de Osmanlıları tehdit eder hale gelmişti. Bu açıdan Osmanlıların önceliklerinden biri bu dönemde Kırım üzerindeki nüfuz mücadelesine geri dönmektir. Bunun için de önemli müttefikler arayışı içindeydi. Avrupalı güçler içerisinde kendisine Kırım konusunda müttefik olacak çok ciddi güçler bulunmamaktaydı. İşte, bu yüzyılda, Osmanlıların daha önceki dönemlere nispeten daha kapsayıcı biçimde Türkistan'a yönelişinin en önemli nedenlerinden birini, bu müttefik arayışı oluşturmuştu. Çünkü Yavuz zamanından beri devam eden ilişkilere bakıldığında⁴⁴, Osmanlıların Türkistan üzerinde önemli bir prestije ve güçlü bir imaja sahip olduğu bilinmekteydi ve imparatorluğun bu bölge üzerinde etki oluşturulabileceğine inanılıyordu. Ancak Rusya bir yandan da Türkistan'daki yayılmasını devam ettiriyordu. İşte 1839-1890 arasında Osmanlı-Türkistan ilişkilerinin üzerinde olduğu zeminin iki özelliği bu şekilde ortaya çıkmaktaydı: büyük güçlerle mücadelesinde Türkistan'la birlikte davranmak isteyen Osmanlılar ve kendi topraklarında başlayan yabancı işgaller karşısında Osmanlılardan yardım bekleyen Türkistanlılar.

19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'nın Müslüman halkları olan Hıve, Hokand, Buhâra Türkleri ve Türkmenler Rus hâkimiyeti altına girmişlerdi. Dünyanın diğer bölgelerinde Portekizliler, İngilizler, Fransızlar, Almanlar ve Hollandalılar gibi Ruslar da Türkistan'daki bu halkların idarecisi olmuşlardı. Ancak Rusya bir kara imparatorluğu olduğu için bu ülkenin emperyalist yayılması emperyal alanlarına sınır komşusu olan yerlerde gerçekleşmişti ve "bu yerler nihayetinde bağımsızlığını kazanacak yabancı alanlar sayılmıyordu; aksine fetheden ülkeler tarafından kendi topraklarını bütünleyen yerler olarak görülüyordu. Rus ve Çin bakış açısından *sömürge* sorunu bir *azımlık* sorunu biçimini aldı. Müslüman bakış açısından ise sorun yabancı medeniyetler içerisinde asimilasyon doğrultusundaki baskılar karşısında Müslüman kimliğinin nasıl tanımlanacağı halini aldı."⁴⁵

⁴⁴ Osmanlı ve Türkistan arasındaki ilişkilerin Yavuz döneminden 18. yüzyıla kadar yaşanan olgu ve olayları için bkz: Mehmet Saray; *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, ss. 1-21.

⁴⁵ İra M. Lapidus; *İslam Toplulukları Tarihi*, Cilt. 2, Çev: Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 361.

Osmanlı İmparatorluğu, sahip olduğu devlet kimliğini politikaya dönüştürme yaklaşımını devam ettirmeye çalışmıştı. Bu bağlamda Osmanlı kimliğinin gerektirdiği çerçevede davranmaya çalışıyordu. Türkistan bölgesinden gelen yardım taleplerine ve diğer isteklere karşı verdikleri cevaplarda onları yabancı bir topluma dönüştürecek ya da böyle bir algıya meydan verecek bir dil kullanmıyorlardı. Aksine, Osmanlı tarihinin tamamında emperyal dünyasını oluşturan toplumlarla ilişkili kapsayıcı (inclusive) yaklaşımlarını devam ettiriyorlardı.

Bunun yanında Osmanlılar kendi emperyal alanlarının içinde meydana gelen krizler ile kendisine dışarıdan yönelen tehditlere karşı yeni bir anlayış geliştirmeye çalışmaktaydılar. Büyük güçlerle ve bunlardan özellikle Ruslarla ilişkilerinin bir uzanımı olarak Türkistan'a yönelik aktif bir siyaset izlemekle Osmanlıların dış politikasında bu dönemde yaşanan dinamizmin örneklerini vermekteydiler. Bütün bu veriler dikkate alındığında Osmanlıların dış politikasındaki çeşitliğin bu dönemde artmasının en önemli nedeni Batı kaynaklı olduğu görülmektedir. Çünkü büyük güçlerin de pan-İslamizm'i kendilerine karşı bir strateji konumuna yerleştirmeleri ve Osmanlıların da bu durumu kendi lehlerine kullanmalarını sağlayarak ateşlediği bir dönemde özelde hilafet kurumunun ve genelde İslâm birliği siyasetinin köklerini Batı ile ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

5.3. Osmanlı Devletinin Hindistan Politikası

İmparatorluğun Batı ile ilişkileri bağlamında ve bu ilişkilerin bir uzanımı olarak Hindistan Müslümanlarına yönelik politikaları, Osmanlıların Doğu politikaların çok özel bir boyutunu oluşturmuştur. "Hindistan, 19. yüzyıl boyunca İngiltere'nin sanayi ürünlerinin en önemli müşterisi, en önemli hammadde sağlayıcısı, yatırımlar için güvenli bir alan ve yürüttüğü dünya ticaretinin önemli bir parçasıydı."⁴⁶ Ancak İngiliz idaresindeki bir bölge olan Hindistan'da yaşayan Müslümanların Osmanlılarla bağlarını devam ettirmek yönündeki talepleri, imparatorluğun kendisinden oldukça uzak olan bu bölgeyle ilişki kurmasını ve bu bölgeyi emperyal dünyasının bir parçası olarak düşünmesine ve böylece Hindistan'a özel bir önem atfetmesine neden olmuştur.

Osmanlılar 1849'da Hindistan'daki ilk konsolosluklarını Bombay ve Kalküta'da açmışlardır.⁴⁷ Bombay'da açılan sürekli temsilciliğin göreceli olarak erken bir dönemde açılması –ki Stockholm, St. Petersburg ve Torino,

⁴⁶ John Gallagher and Anil Seal; "Britain and India Between the Wars", *Modern Asian Studies*, Vol. 15, No. 3, 1981, p. 387.

⁴⁷ Şehbender Defteri, I (1808-1879) ss. 41-42; BAO; F. D. Poll, 10 Feb. 1849, No. 1-8, NAI. Nakleden Azmi Özcan; *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, ISAM Yayınları, Ankara, 1997, s. 23.

Brüksel ve Washington'dan daha önce açılmıştır- Osmanlı dış politikasında Hindistan'ın sahip olduğu önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. "Bu konsoloslukların en önemli fonksiyonlarından birisi de Hindistan topraklarında Osmanlıcı duyguların artmasını teşvik etmek olmuştur."⁴⁸

Osmanlıların bu bölgeyle ilişkilerini, kendi emperyal alanlarına bir müdahale olarak görmeyen İngilizlerin, bu ilişkileri engellemeye yönelik bir tavır almamaları da Osmanlı-Hindistan Müslümanları arasındaki bağların devamında kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür. Osmanlıların bir kara imparatorluğu olması nedeniyle bu bölgeyle ilişkilerinin gelecekte emperyal birleşme ihtimalinin imkânsızlığı İngilizlerin bu tavrını açıklayabilecek en geçerli gerekçedir. Yine Tersane Konferansı'na kadar olan dönemde Boğazlarda ve Balkanlarda Ruslara karşı birlikte mücadele eden iki güç olarak Osmanlı ve Büyük Britanya devletlerinin bu dostane ilişkileri de Hindistan Müslümanlarıyla kurulan ilişkilerde oldukça belirleyici olmuştur.

5.3. Osmanlı Devletinin Japonya Politikası

"Yüzyılın sonunda sömürge yönetimi altındaki değişik Asyalı milletlerin özgürlük istekleri ve hareketlerinin, bir noktadan sonra Batılı olmayan iki imparatorluğun yani Osmanlı ve Japon imparatorluklarının kaderiyle ilişkili hale geldiği görülmüştür."⁴⁹ Bunun yanında "İslâm dünyasındaki Batı-karşıtı duygular ile ilgili kültür ve din merkezli değerlendirmelerin en büyük zaaflarından bir tanesi, Asya'nın Müslüman olmayan diğer toplumlarındaki benzer Batı-karşıtı fikrî ve siyasî akımları göz ardı etmeleridir."⁵⁰

Japonya bu makalede ele alınan bölgelere nazaran Osmanlı dış politikasının ilgi alanına en geç giren aktördür. Buna rağmen Osmanlılar Japonların varlığından elbette habersiz değillerdi. Japonlarla Türklerin ilk karşılaşması 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. "Ordusunda Türklerin de bulunduğu Cengiz'in oğlu Kubilay Han bu yüzyılda Japonya'ya saldırmış, bugünkü Oşima Adası'nı ile birlikte bütün Japon sahillerini vurmuş, ancak ülkeyi istila etmemiştir."⁵¹

Bu nedenle Osmanlı-Japonya siyasal ilişkilerinin başlangıcı 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde ancak ortaya çıkmıştır.

Japonya'nın da Osmanlılarınkine benzer bir çağdaşlaşma serüveni olmuştur. Ancak Japonya'da bu süreç Osmanlılarla karşılaştırıldığında -en

⁴⁸ M. Naeem Qureshi, "The Khilafat Movement", <http://www28.brinkster.com/mushrf/070104/khilafat.htm> (20.02.2009).

⁴⁹ C. Aydın, "Emperyalizme Karşı...", s. 83.

⁵⁰ Cemil Aydın, "Modern Japon Tarihinde Batı Karşıtlığı: Okawa Shumei'nin Asyacılık Düşüncesi", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 13, İstanbul, 2002, ss. 107-108.

⁵¹ Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke; *Ertuğrul Fırkateyni Faciası ve Türk-Japon İlişkilerinin Başlangıcı*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 112.

azından kâğıt üzerinde⁵² daha geç bir dönemde başlamıştır. Uzunca bir dışa kapalılık döneminden sonra Japonya’da çağdaşlaşma sürecinin “6 Nisan 1868’de ilan edilen bir imparatorluk genelgesiyle başlatılan Meici İnkilâplar Dönemi”⁵³ olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Bu sürecin en önemli boyutunu -ilginç bir şekilde Osmanlıların Batı diplomasisine uyum sağlama sürecine benzer bir biçimde- ABD ve Avrupa devletlerine elçiler göndererek bu devletler diplomatik ilişki kurma atılımı oluşturmuştur.

19. yüzyılın son çeyreğinde, aslında Avrupa merkezli imparatorluklar ailesine üye olmak isteyen Osmanlılar, emperyalizm karşıtı hissiyat ve eleştiriler üretmeye sevk etmiştir ki, benzer bir gelişme, daha sonraları Japon İmparatorluğu’ndaki seçkinlerin de ırkî kimlikleri sebebiyle başlarına gelmiştir. “Osmanlılardaki pan-İslamizm hareketi ile Japonların pan-Asyacı fikirler, 19. yüzyılın son çeyreğinde, hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Bunların ortak özelliği ise modernite, kültürel Batılılaşma ve uluslararası düzen bağlamında ortaya çıkan Batı-karşıtlığıdır.”⁵⁴

Bu diplomatların amacı başlangıçta imtiyaz antlaşmalarını eşitlik ilkesine uygun hale getirmektir. Ancak özellikle Avrupalıların tavırları bunda başarılı olunmasını engelledi. Bunun üzerine artık diplomatlardan “Avrupa devletlerinin genel durumlarını, teşkilat ve kültürel yapılarını incelemek, böylece gelecekte ülkelere göre izlenebilecek politik ve ekonomik alternatiflerin saptanmasına görsel ve deneysel katkıları sağlamak”⁵⁵ olmuştur.

Daha önce Japon gayr-i resmî elçileri İstanbul’u ziyaret etmiş olsalar da Osmanlı-Japon resmî ilişkilerinin başlangıcı Japonların başlattığı bu diplomatik atılımın Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki girişimleriyle başlamıştır. 1875 yılında dönemin Japon Dış İşleri Bakanı Teraşima Munenori, kendi başbakanı Sanco Sanetomi’ye, “Türkler, Hıristiyan olmayan bir Batı devleti olarak Avrupalılarla diplomatik ilişkilerde bulunuyorlar. Bu bakımdan Japonlara benzemektedirler. Onlardan çok şeyler öğrenebiliriz. Diplomatik ilişkileri başlatırsak iyi olur”⁵⁶ şeklinde bir öneride bulunmuş, bunun üzerine Londra’daki Japon büyükelçisi Ueno, Londra’daki Osmanlı büyükelçisi ile bir ön görüşme yapması talimatı verilmiştir.

Bundan sonraki gelişmelere bakıldığında ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Japonların daha aktif oldukları görülmektedir. “Japonlar, Meiji ile başlayan Batı’ya açılma döneminde, Osmanlı İmparatorluğu’na da elçiler

⁵² Japonlar, göreceli olarak dünyaya daha kapalı ya da izole oldukları Tokugawa döneminde (18. yüzyılda) Avrupalı fikirlerle Osmanlılara göre çok daha ilgilidiler. Bkz: C. Aydın; *age.*, s. 16.

⁵³ Çetinkaya Apatay; *Ertuğrul Fırkatayni’nin Öyküsü: 19. Yüzyıldan Bugüne Türk-Japon İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66.

⁵⁴ C. Aydın; *age.*, s. 3.

⁵⁵ Ç Apatay; *age.*, s. 67.

⁵⁶ Kaori Komatsu; *Ertuğrul Faciası: Bir Dostluğun Doğuşu*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s. 30.

göndererek, Avrupalı devletlerden ayrı olarak Hıristiyan olmayan ve onların çekindiği bir güç olan bu devleti de yakından tanımak ve onlara karşı bu bölgede kendine bir müttefik edinmek istemiştir.”⁵⁷

Osmanlılar tarafında ise, II. Abdülhamit döneminde birbirine zıt siyasal duruşları olan yayıncılar tarafından, Osmanlıların Japonya’ya bakışını belirleyen önemli tespitler yapılmaktaydı. Bu tespitler, “Meiji Japonya’sının bir ulus olarak ayakta kalmak için nasıl modernleşileceği konusunda önemli bir örnek olduğu konusunda uzlaşıyorlardı.”⁵⁸

Osmanlılar açısından Japonya’nın önemini artıran bir diğer konu ise, bu dönemde ileri derecede güvenlik problemleri yaşanan Rusya’nın doğusunda olan bir ülke olmasından kaynaklanmaktaydı. Zira “1876 yılında İngiltere, dönemin sadrazamı Mithat Paşa’ya Rusya’nın doğusundaki ve batısındaki ülkelerle, yani Japonya ve Almanya ile yakın temasta bulunulmasını ve iyi ilişkiler kurulmasını tavsiye etmişlerdi.”⁵⁹ Ancak bu yakın temasın sağlanması için yine ilk adım Japonya’dan gelmiştir.

Nitekim “1888 yılında Japonlar Osmanlı padişahına Japonya’nın en büyük nişanı olan “büyük krizantem nişanı”nın verileceğini ve buna karşılık Osmanlıların da Japon imparatoruna uygun bir nişanın verilip verilemeyeceğini sormuşlardır. Osmanlı hükümeti de mütekelimlik esasına uygun olarak bir imtiyaz nişanının verilmesini uygun görmüştür. Ertuğrul firkateyninin Japonya’ya kadar gitmesine neden olan bu nişanın götürülmesi ve gemi komutanı Osman Paşa’nın da padişahın özel elçisi olarak bu nişanı Japon imparatoruna sunması görevidir.”⁶⁰

Aslında bu durum Ertuğrul firkateyni gönderilmesi olayının görünürdeki sebebidir. Bu geminin gönderilmesinin arkasında yatan asıl nedenler dikkate alındığında, söz konusu gelişmenin özünde Osmanlıların büyük güçlerle mücadelesinin bir boyutunu oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle makalemizin başından beri savunduğumuz, Osmanlıların Doğu politikalarının bu devletin Batı politikalarının bir uzanımı olduğunu ilgili örnekte de test etmek mümkündür.

Öncelikle, Ertuğrul firkateyninin bu seyahatinin çeşitli polemiklere ve tartışmalara yol açmasını engellemek için bu gemiye bir okul gemisi kimliği kazandırılmıştır. İlgili dönemde birçok devlet okul gemisi vasfı taşıyan gemilerle açık denizlerde pratik yapmaktaydılar ve bu faaliyetler doğrudan

⁵⁷ F. Şayan U. Şahin; **Türk-Japon İlişkileri: 1876-1908**, T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Serisi, Ankara, 2001, s. 13.
⁵⁸ Renée Worringer; “‘Sick Man of Europe’ or ‘Japan of the Near East’? Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 36, No. 2, May 2004, p. 208.

⁵⁹ Ç Apatay; **age.**, s. 68.

⁶⁰ **Ibid.**, s. 70.

bir savaş tehdidi olarak algılanmıyordu. Zira Seiki gemisi de Boğazlardan bir okul gemisi niteliğinde olması nedeniyle geçebilmişti.

İkinci olarak, II. Abdülhamit, Japonya kadar uzakta olan bir devletle kurulacak bir ittifak ilişkisinden -daha önce de belirttiğimiz nedenlerle- çok ciddi bir fayda beklememekteydi. Hatta bunu padişahın kendisi bile dile getirmiş ve "ben şahsen uzak dostumuz Japonya'dan fazla bir fayda ümit etmemekteyim"⁶¹ demişti.

Üçüncüsü, elbette bu geminin Japonya'ya giderken izleyeceği rota ile ilgiliydi. Bu gezi sırasında uğrayacağı limanlarda henüz büyük güçlerin tam nüfuzu altına girmemiş Müslüman bir devlet olarak bu gemi nedeniyle Osmanlı bayrağının dalgalanması, önemli bir sembol ve propaganda unsuru mahiyetinde olacaktı. Öyle ki, bu durumu hem o dönemde geminin faaliyetlerini düzenleyen Bahriye Nezaretî'ne verilen 14 Şubat 1889 tarihli sadrazamlık tezkeresinden⁶² hem de İstanbul'daki Rus büyükelçi Nelidov'un kendi Dışişleri Bakanlığı'na gemiyle ilgili olarak gönderdiği 25 Temmuz 1889 tarihli rapordan⁶³ anlamak mümkündür.

Dördüncüsü, her ne kadar İngilizler, Japonya'nın Rusya'nın doğusunda önemli bir güç olarak Osmanlıların bu ülkeyle yakın temaslarını cesaretlendirici adımlar atmış olsalar da gönderilecek geminin bu fonksiyonları hesaba katıldığında bu durumdan Ruslardan çok İngilizlerin rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda İngilizler, daha önceki birçok örnekte olduğu gibi kendi çıkarlarını zedeleyecek durumlar söz konusu olduğunda Osmanlılara karşı izledikleri politikaları tamamen tersine çevirebilmişlerdir. Rusya'nın ise aksine bu geminin faaliyetlerinden rahatsız olmasını gerektirecek bir tehdit algısı olmadığını görüyoruz.

Son bir tespitimiz İngilizlerin bu rahatsızlığıyla bağlantılıdır. II. Abdülhamit'in Ertuğrul firkateyni çıkışıyla İngiltere ile bağları kopararak, izlediği denge politikasını ancak diplomatik süreçlerle sağlama niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında geminin Batılıların anladığı anlamda bir pan-İslamist siyaset aracı olarak kullanıldığını düşünmek mümkün değildir. Zira önemli bir aktör olan Almanya ile (özellikle Alman imparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ziyaretleriyle yoğunlaşan) daha yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştı. Yine de II. Abdülhamit, herhangi bir güçle müttefik olarak diğer güçleri karşısına almak yerine, bu güçlerle arasında bir mesafe

⁶¹ Ç Apatay; *age.*, s. 70.

⁶² "İşbu irade-i mühlhemiyet ifade-i cenabı padişahi hem talebe-i mumaileyhimin amelîyyat görmeleri hem de rayet-i zefariyet-i Osmanî'nin sevahili ecnebiyyede temevvüc eylemesi gibi fevaid-i mucib olacağı beyanı halisiyle..." Aktaran Ç Apatay; *age.*, s. 80.

⁶³ "Bir kere gönderilecek olan Ertuğrul Firkateyni'nin asıl amacı, Kızıldeniz ve Arabistan sularında Osmanlı bayrağının dalgalandırılması, bir de çok sayıda Müslüman'ın bulunduğu Hindistan'da sultanın emeli olan gösterilerin yapılmasıdır." Aktaran Ç Apatay; *age.*, s. 78.

bulundurma ve onları birbirlerini dengeleyici güçler olarak kullanma niyetindeydi.

Ertuğrul Firkateyni'nin Japonya ziyareti ve 1890 yılında dönüş yolunda batması, Türklerle Japonlar arasında iyi niyetin, karşılıklı anlayış ve işbirliği yapma arzularının egemen olmasından ve bu ilişkilere bir temel oluşturması dışında önemli bir sonuç vermemiştir.

Ancak daha önemli olan konu, Osmanlıların bu kadar uzakta olan bir coğrafya ile ilgilenmesinin ardındaki nedenlerdir. Anlaşılan odur ki, Osmanlılar Batı tarafından dikte edilen modernleşme normlarına karşı çıkmışlardır. "Osmanlılar Japonlarla işbirliğini, kendileri açısından Batı'nın emperyal ve entelektüel hegemonyasını dışlamanın bir yolu olarak görmüşlerdir."⁶⁴ Bu bağlamda Batı dünyasının emperyalist müdahaleciliği konusunda Osmanlıların görüşlerinin Asyalı bir kültür olan Japonlarınkiyle benzeşmesi, farklı olan bu kültürlerin birbirine paralel yanıtlar üretmiş olmasını oldukça anlamlı hale getirmektedir.

SONUÇ

Bu makale çerçevesinde ele alınan konularda ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür: Birinci bölümde; çizilen kavramsal ve teorik çerçeve içinde Osmanlıların her ne kadar iktisadî ve/veya siyasî emperyalizm kuramlarıyla açıklanamayan boyutları olsa da, imparatorluk düşüncesini içselleştirmiş bir devlet olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu imparatorluk nosyonu, devletin kuruluşundan köklerini alan bir nosyon olmuş ve varlığını bu makalenin içerdiği zaman kesiti içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Devlet, bu nosyondan beslenen dış politikalarını, söz konusu dönemde hilafet ve pan-İslamizm söylemiyle daha da güçlendirmeye çalışmıştır.

İkinci bölümde, çoğu zaman Batılılaşma olarak adlandırılan olgunun Osmanlı dış politikasına ilkesel bağlamda yaptığı etkiler ortaya konmuştur. Bu ilkesel değişimlerin sadece tek yönlü olarak cereyan etmediği, ilkelerin dış politika araçlarından özellikle diplomasiyi ve diplomasinin de ilkeleri dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca Osmanlıların Doğu politikaları çerçevesinde, diplomasi aracına ısrarla başvurması, çoğu zaman Avrupa kökenli kabul edilen sürekli diplomasinin küreselleşmesine büyük katkı sağlamıştır.

Üçüncü bölüm, Osmanlıların Doğu'ya yönelmesini belki de bir derece tetikleyen Avrupaî olgulardan ve olaylardan nasıl etkilendiğinin ortaya konması açısından önemlidir. Osmanlıların özellikle Avrupa Devletler Sis-

⁶⁴ R. Worringer; agm., s. 208.

temi karşısındaki pozisyonu ile tek tek büyük güçlere karşı konumu, onları Doğu'ya yönelten anahtar gelişmelere sahne olmuştur. Bu bölüm aynı zamanda Osmanlıların gerektiğinde Batılı güçlerle işbirliği kurabildiğini, bu işbirlikleri sayesinde Osmanlıların dış politikada bir eksen daralmasından çok eksen genişlemesine yol açacak şekilde hareket ettiğini göstermesi açısından da tarafımızca kayda değer görülmüştür.

Son bölüm, uzunca bir dönem bağları neredeyse kopuk olduğu bir coğrafyaya cihan imparatorluğunun tekrar dönüşünü, ama bu kez yeni taktik ve stratejilerle dönüşünü izah etmektedir. Bu bölümden çıkardığımız en önemli sonuç, Osmanlıların ilişki kurma konusunda savaş dışı yöntemlerdeki, yani diplomatik kabiliyetlerindeki daha önce sözü edilen gelişmelerin pratiğe nasıl yansıdığını görmüş olmaktır. Burada bu tür yöntemlerin başarılı olup olmadığını sorgulamaktan çok, makale boyunca sürekli delillendirmeye çalıştığımız, Osmanlıların zihinlerindeki tarihsel dönüşümün tarihsel gelişmelerdeki izlerini bulmaya çalıştık. Bu açıdan, "Doğu" politikalarındaki dinamizmin 1839-1890 arası dönemde Osmanlı tarihini ve bu bölgelerin tarihini nasıl etkilediğini, en azından 1905 sonrasında ortaya çıkacak olan İttihad-ı Şark ve İttihad-ı İslâm fikirlerine nasıl bir teorik ve pratik alt yapı oluşturduğunu gördük.

Sözün özü şudur: Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devletinin Doğu politikalarını anlamak, ancak bu dönemdeki devlet ve zihniyetteki değişimi, aktörlerin birbirlerine karşı durum ve konumları ile dönemin kendine has küresel şartlarını bir bütün olarak anlamakla mümkün olabilecektir. Bu makale, Osmanlı dış politikasında bugüne kadar ihmal edilen bir alana, küçük bir katkı mahiyeti taşımaktadır. Cevaplanması gereken pek çok soru ve ele alınması gereken pek çok konu başkaca pek çok araştırma yapılmasını gerekli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Apatay, Çetinkaya, Ertuğrul Fırkateyni'nin Öyküsü: 19. Yüzyıldan Bugüne Türk-Japon İlişkileri, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aydın, Cemil, "Emperyalizme Karşı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 12, Sayı. 22, İstanbul, 2007, ss. 39-85.
- Aydın, Cemil, "Modern Japon Tarihinde Batı Karşıtlığı: Okawa Shumei'nin Asyacılık Düşüncesi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 13, İstanbul, 2002, ss. 107-133.
- Barkey, Karen, *Empire of Difference: The Ottomans in Comperative Perspective*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Blackbourn, David, *The Long Nineteenth Century - A History of Germany (1780-1918)*, Oxford University Press, London, 1998.
- Blue, Gregory, "Opium for China: The British Connection", Timothy Brook and Bob T. Wakabayashi (Eds.), *Opium Regimes: China, Britain and Japan (1839-1952)*, University of California Press, Berkeley, 2000, pp. 31-54.
- Çalış, Şaban H., "The Origins of Modern Turkish Foreign Policy: Ottoman Psychological Background", *Foreign Policy*, Vol. 27, No. 3-4, 2001, pp. 75-106.
- Darity, William A. Jr. (Ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 2, Macmillan Social Science Library, the USA, 2008.
- Davison, Roderic H., "The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14589.pdf> (09.10.2008) .
- Davutoğlu, Ahmet, "Medeniyetlerin Ben-idraki"; *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 3, İstanbul, 1997, ss. 1-53.
- Deringil, Selim, "The Struggle Against Shiism in Hamidian Iraq: A Study in Ottoman Counter-Propaganda", *Die Welt Des Islams*, New Series, Vol. 30, No. 1/4, 1990, pp. 45-62.
- Erdemir, Hatice P., "İmparatorluk Kavramının Evrenselleştirilmesi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 8, İstanbul, 2000, ss. 187-196.
- Findley, Carter V., "The Ottoman Lands to the Post-First World War Settlement", Chase F. Robinson (Ed.), *The Cambridge History of Islam*, Vol. 1., Cambridge University Press, New York, 2011, pp. 31-78.
- Findley, Carter V., *Dünya Tarihinde Türkler*, Çev. A. Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Gallagher, John and Seal, Anil, "Britain and India Between the Wars", *Modern Asian Studies*, Vol. 15, No. 3, 1981, pp. 387-414.
- Girgin, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol*, Okumuş Adam, İstanbul, 2005.
- Hale, Wiliam, *Turkish Foreign Policy (1774-2000)*, Frank Cass, London, 2002.
- Harris, William V., *War and Imperialism in Republican Rome*, Oxford University Press, New York, 1979.
- Herzog, Christoph and Motika; Raoul, "Orientalism Alla Turca: Late 19th/Early 20th Century Ottoman Voyages Into the Muslim 'Outback'", *Die Welt des Islams*, Vol. 40, No. 2, 2000, pp. 139-195.
- Hurewitz; J. Coleman, "Ottoman Diplomacy and the European States System", *Middle East Journal*, 1961, pp. 141-152.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

- Kayapınar, M. Akif, "Ussama Makdisi ve 'Osmanlı Oryantalizmi' ", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 20, İstanbul, 2006, ss. 311-317.
- Keddie, Nikki and Amanad; Mehrdad, "Iran Under the Later Qajars: 1848-1922, Peter Avey (Ed.), *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7., Cambridge University Press, New York, 1991, pp. 174-212.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*; Çev. B. Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996.
- Komatsu, Kaori, *Ertuğrul Faciası: Bir Dostluğun Doğuşu*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992.
- Lapidus, Ira M., *İslam Topluları Tarihi*, Cilt. 1 ve 2, Çev: Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Lewis, Bernard, "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica*, No. 9, 1958, pp. 111-127.
- Makdisi, Ussame, "Ottoman Orientalism", *The American Historical Review*, Vol. 107, No. 3, June 2002, pp. 768-796.
- Münkler, Herfried, *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, Çev: Zehra A. Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mütercimler, Erol ve Öke, M. Kemal; Ertuğrul Fırkateyni Faciası ve Türk-Japon İlişkilerinin Başlangıcı, *Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları*, İstanbul, 1991.
- Neumann, Christoph K., "Devletin Adı Yok – Bir Amblemin Okunması", *Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı. 19, Yaz 1999, ss. 269-284.
- Ortaylı, İlber, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ortaylı, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- Özcan, Azmi, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, İSAM Yayınları, Ankara, 1997.
- Quershi, M. Naeem, "The Khilafat Movement", <http://www28.brinkster.com/mushrf/070104/khilafat.htm> (20.02.2009)
- Saray, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Şahin, F. Şayan U., *Türk-Japon İlişkileri: 1876-1908*, T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Serisi, Ankara, 2001.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Worringer, Renée, " 'Sick Man of Europe' or 'Japan of the Near East'? Constructing Ottoman Modernity in the Hamidian and Young Turk Eras", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 36, No. 2, May 2004, pp. 207-230.
- Yurdusev, A. Nur, "The Ottoman Attitude Toward Diplomacy", A. Nuri Yurdusev (Ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, pp. 5-35.